

Проф. д-р Зоя Младенова

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА ИКОНОМИКАТА
И НОВАТА ПАРАДИГМА НА РАЗВИТИЕТО**

**Пленарен доклад от международна научна конференция
„Икономиката в променящия се свят:
национални, регионални и глобални измерения“**

Проф. д-р Зоя Младенова

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА ИКОНОМИКАТА И НОВАТА ПАРАДИГМА НА РАЗВИТИЕТО

**Пленарен доклад от международна научна конференция
„Икономиката в променящия се свят:
национални, регионални и глобални измерения“**

2015

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна

Публикуваният доклад не е редактиран и коригиран. Авторът носи пълна отговорност за съдържанието, оригиналността и за грешки, допуснати по негова вина.

© Зоя Костова Младенова, автор, 2015.

© Издателство „Наука и икономика”,
Икономически университет – Варна, 2015.

ISBN 978-954-21-0843-6

Темата за глобализацията на икономиката навлезе в икономическите изследвания в края на 80-те – началото на 90-те години на ХХ в. Много бързо тя се превърна в приоритетно научно направление за икономическите науки. Проблемът привлече значителен научен интерес, доказателство за който е огромният поток от публикации върху глобализацията на икономиката: през последните 25 години по нея са публикувани неизброимо число статии, доклади, голям брой монографии, проведени са десетки конференции. Изследването на глобализацията на икономиката се наложи без съмнение като едно от водещите направления на икономическата наука през последния четвърт век. Поради това в специализирана аудитория като тук присъстващата, предполагам че има немалко колеги, които са чели, слушали или дори сами са писали по проблеми на глобализацията. Също така е добре известно, че от самото начало този въпрос се очерта като дискуссионен – спори се по различни аспекти на глобализацията в т.ч. и по основния: има ли или няма глобализация на икономиката, т.е. реален феномен ли е глобализацията на икономиката или е измислица (мит).

Ето защо, ако *с днешна дата* говорим за глобализацията на икономиката, а това е моята задача днес, и то в ерудирана и запознатата с проблема аудитория, въпросът, който би представлявал интерес е следния: докъде стигна дискусията относно глобализацията на икономиката? Постигнат ли бе консенсус по някои от спорните въпроси или не? Как разглежда глобализацията икономическата наука понастоящем?

Затова аз ще насоча първо вниманието ви към отговора на този въпрос.

Ако трябва с едно изречение да се отговори на горния въпрос – глобализацията на икономиката продължава да бъде силно дискуссионен въпрос и до настоящия момент.

Ще приведа само няколко доказателства за това.

1/ През ранния период на дискусията – 90-те години на ХХ в., П. Хърст и Г. Томпсън публикуваха една книга, която застана в центъра на дискусията – „Глобализация под въпрос”, 1996 г.¹ Аз,

¹ Hirst, P. and G. Thompson, *Globalization in Question*, Cambridge, Polity Press, 1996.

както може би и други тук присъстващи, се запознах с тази книга през този период. В нея на базата на емпирични изследвания двамата автори стигат до извода, че в съвременната икономика се наблюдава тенденция към регионализация, а не към глобализацията. Това, според тях, е вярно не само за международната икономическа интеграция, но и за международната търговия, която е по-скоро регионално ориентирана, а не глобално ориентирана. С други думи, противопоставяйки регионализацията на глобализацията, посочените автори стигат до отричане на глобализацията.

През 2009 г. тази книга претърпя третото си издание.² (В третото издание двамата автори имат съавтор – Бромли, но основното съдържание и идеи си остават същите.) За един кратък период тази книга претърпява три издания, което не е случайно: през целия период след първото си появяване тази книга се чете, купува, цитира, използва и продължава да бъде в центъра на дебата.

2/ Показателен за състоянието на нещата в науката е и факта, че в авторитетната публикация „The Handbook of Globalization”³, 2011 г., разделът, който е посветен на концепцията за глобализацията, заимства заглавието си от книгата на Хърст и Томпсън и е озаглавен „Глобализация под въпрос?”, само че с въпросителен знак накрая. Този факт недвусмислено свидетелства, че сред икономистите проблемът за глобализацията продължава да е дискуссионен, т.е. глобализацията на икономиката продължава да е под въпрос.

3/ През 2005 г. бе публикувана една книга: ”Светът е плосък” на Т. Фрийдман⁴ – известен икономист и журналист, един от убедените привърженици на идеята за глобализацията и автор на множество публикации по тази тема. Интересна бе реакцията на тази книга, която, може да се каже, отново разбуни духовете – в отговор и като опозиция на Фридман се появиха множество статии, бяха организирани дискуссионни симпозиуми на страниците на водещи

² Вж.: Hirst, P, G. Thompson and S. Bromley, *Globalization in Question*, L., Cambridge Polity Press, 3d ed., 2009.

³ Вж.: Michie, J., (ed.), *The Handbook of Globalization*, E. Elgar, 2011.

⁴ Friedman, T., *The World Is Flat (The Globalized World in the Twenty-First Century)*, Penguin Books, 2006, 660 p. Оригиналното издание е от 2005 г.: Friedman, T., *The World is Flat: A Brief History of the Twenty-First Century*, NY, Farrar Strauss, Giroux, 2005.

списания⁵ и т.н., което още веднъж показва, че между икономистите отсъства съгласие по въпроса за глобализацията на икономиката.

Казаното дотук означава, че в световната икономическа наука основният въпрос, а именно развива ли се процес на глобализация на икономиката или не, към настоящия момент не може да се счита за еднозначно или окончателно решен.

Ако е необходимо да се систематизират основните въпроси относно глобализацията на икономиката, по които икономистите продължават да водят дискусия и до ден днешен, то те могат да се представят накратко по следния начин:

- ❖ Развива ли се процес на глобализация или не?
- ❖ Началото на глобализационния процес
- ❖ Етапи на глобализацията
- ❖ Същност на глобализацията
- ❖ Глобализация и регионализация
- ❖ Движещата сила на глобализацията
- ❖ Последиците от глобализацията.

Следва да се отбележи, че болшинството от икономистите приемат, че глобализацията на икономиката е неоспорим и реално протичащ процес, при това от изключително значение за съвременното икономическо развитие.⁶ Аз се присъединявам към тази група изследователи и сега ще представя пред вас накратко **моего разбиране за глобализацията на икономиката.**

От гледна точка на автора, глобализацията на икономиката може да се определи като **процес на постепенно преодоляване на относителната икономическа обособеност на националните стопанства на отделните страни и интегрирането им в една бъдеща единна световна икономика.** Тя започва да се развива при високо равнище на интернационализация на стопанската дейност, когато международните икономически връзки от допълващи и второстепенни започват да се превръщат в основни и определящи икономи-

⁵ Целият брой на сп. Cambridge Journal of Regions, Economy and Society, 2008, 1 (3), е посветен на дискусия под заглавие: "The World is not Flat: putting globalization in its place" (Symposium).

⁶ Към привържениците на идеята за глобализацията на икономиката се отнасят: Дани Родрик, Дж. Стиглиц, Ст. Фишер, Дж. Бхагвати, Мартин Волф, Дж. Сакс и много други.

ческото развитие на отделните страни. Когато растящите международни връзки довеждат до появата на елементи на икономическа *взаимозависимост*, т.е. започва процес на постепенно преодоляване на националната обособеност на отделните национални икономики.

Основното в даденото по-горе определение на глобализацията е, че на нея следва да се гледа преди всичко като на *процес*. А не като на определено състояние, което трябва да бъде постигнато и което може да се характеризира с определени количествени и качествени показатели (параметри). Глобализацията е процес, който се развива постепенно във времето и преминава през различни степени на развитие, по-низши и по-висши. Това, което ние знаем, е крайната точка на този процес - установяването на единно световно пространство: огромно поле без всякакви граници пред икономическата активност и обхващащо територията на цялото земно кълбо. Глобализацията е пътят, който води към тази крайна точка. Тя представлява процес на преход от едно качествено състояние към друго качествено състояние на световното стопанство.

Върху разбирането на глобализацията светлина може да хвърли изясняването на нейните предпоставки. Те, според мнението на автора, са три.

Към **първата група** се отнася НТП, техническите и технологични изменения, усъвършенстването на транспорта и съобщенията, особено въвеждането на ИКТ във всички сфери на стопанската дейност. Сумарното им значение се изразява, както отбелязват философите, в компресията на време и място (В. Проданов). Това е особено вярно за международните икономически отношения, тъй като технологичният фактор радикално променя ролята на фактора „време” и на фактора „място” в международната икономическа дейност. В продължение на дълъг период факторите „време” и „място” оказват решаващо влияние върху международните икономически връзки: способстват за тяхното осъществяване или неосъществяване, предопределят географската им ориентация и т.н. Новите информационни технологии намаляват съществено зависимостта на икономическите контакти в световното стопанство от посочените фактори. Днес географската отдалеченост губи постепенно своето значение. Връзки могат да се осъществяват бързо, лесно и с ниски разходи с всяка точка от света. Намирането на

доставчик или купувач на стоката, търсенето на бизнес партньор може да се осъществява в мащаба на цялата планета, при това без да напускат офиса си. Финансовите пазари работят в реално време. Намаляването на зависимостта на международните икономически отношения от пространствените и времеви ограничения означава, че независимо от запазването на политическите граници, реално се формира единно световно пространство, в което материално-техническите условия (новите глобални комуникации и усъвършенствания транспорт) придават на икономическите отношения глобално измерение.

Втората група предпоставки касае политиката на либерализация. Тя се провежда съзнателно и целенасочено от международните организации, на първо място от МВФ и ГАТТ (СТО) през целия период след края на Втората световна война, но получава силен тласък от неоконсервативния ренесанс в областта на икономическите идеи от началото на 80-те години на XX в. Благодарение на тази политика непрекъснато се намаляват бариерите пред международното движение на стоки, услуги, капитали и т.н., което интензивира международните икономически връзки и усилва интеграцията на националните икономики в световната.

Глобализацията на икономиката има **още една важна предпоставка** – крахът на реалния социализъм в края на 80-те години на XX век. Разпадането на световната социалистическа система сложи край на разделянето на света на две икономически системи – пазарна и централно-планова, и позволи универсализация на стопанската дейност. Днес принципите на пазара и конкуренцията господстват в световен мащаб. Не съществува друга икономическа реалност освен пазарната икономика. От гледна точка на системните ѝ характеристики глобализиращата се икономика – това е глобализиращата се *пазарна* икономика. „Триумфът на пазара над плана ... затвори главата на съществуване на системно разнообразие⁷ и откри началото на нов епизод на универсална конвергенция около модела на пазарната икономика.” – посочват Р. Козул-Райт и Р. Роутърн в книгата си „Транснационалните корпорации в световната икономика”.⁸

⁷ Различни икономически системи (бел. автора).

⁸ Kozul-Wright, R. and R. Rowthorn, TNC and the Global Economy, The United Nations University, WIDER, 1998, p. 2.

Крахът на световната социалистическа система е предпоставка с особено значение за разгръщането на процеса на глобализация на икономиката. Дори да оставим настрана политическото, военното и идеологическото разделение и противопоставяне на двете системи, ние сме икономисти и знаем добре, че съществувалите до неотдавна две икономически системи – социализма и капитализма, почиват върху различни икономически принципи. Макар че между тях се развиваха разнообразни икономически връзки, за интеграция помежду им не бе мислимо да се говори⁹ – нито тогава, нито в един бъдещ период. Ето защо ако икономическите реалности от 80-те години на миналия век се бяха запазили, днес глобализация **в истинския смисъл на тази дума** не би била възможна.

Тук вероятно е уместно да припомним, че един процес или явление могат да се определят като „глобални” само ако се разгръщат в световен мащаб. Ако се проявяват като общопланетарни, нищо по-малко от това. Това важи и за процеса на глобализация на икономиката, която също дефинитивно е общопланетарен процес. От такава гледна точка е ясно, че крахът на реалния социализъм е за разглеждания процес предпоставката с решаващо значение. **Разпадането на световната социалистическа система способства за разпространението на универсалните пазарните принципи в цялата световна икономика, интензифицира международните икономически връзки и открива ерата на глобализацията.**

Заслужава да се посочи, че в западната литература обикновено се сочат първите две предпоставки на процеса на глобализация. Много малко са икономистите, които отчитат значението на краха на реалния социализъм. Един от тях е споменатия по-горе Т. Фрийдман. В една от първите си книги, посветени на глобализацията и преведена на български език – „Лексусът и маслиновото дърво” (2001 г.), той отчита значението на този фактор за навлизането на света в ерата на глобализацията. Но в това отношение Т. Фрийдман е едно голямо изключение – почти изцяло останалата западна наука признава наличието на две предпоставки на глобализацията на икономиката и изцяло пренебрегва значението на краха на реалния социализъм.

⁹ При допускането, че те запазват фундаменталните си характеристики.

Ако се обобщи изложената дотук **концепция на автора** за глобализацията на икономиката, тя може да се систематизира в няколко основни пункта:

- глобализацията е процес,
- глобализацията е процес на преход от едно качествено състояние на световната икономика (когато нейни градивни елементи в основни линии са обособените национални стопанства на отделните страни) към друго качествено състояние – формиране на единна световна икономика,
- нейно съдържание е постепенното формиране на единно световно стопанство, но не какво да е, а единно световно *пазарно* стопанство.

Тази концепция за глобализацията на икономиката позволява да се решат някои от *дискусионните въпроси* около глобализацията на икономиката.

На първо място това касае въпросът за началото на глобализационния процес.

По този въпрос в науката съществува голямо разнообразие от възгледи, които могат да се обединят в няколко основни групи.

Според първа група възгледи, глобализацията води началото си от началото на историческото време и появата на човешкия род. Според привържениците на това направление следва да си припомним, че първите хора са били номади и са се придвижвали от място на място. Търговията с разнообразни продукти характеризира античните цивилизации и отношенията между тях (Вавилония, Рим, Египетското царство), а историята за Исус се разпространява в света от началото на новата ера. С други думи, съществуват убедителни доказателства, че хора, продукти и идеи са се движели в световното стопанство в течение на много векове.¹⁰

¹⁰ Подобни възгледи се съдържат в книгата “Global Transformations: Politics, Economics and Culture”. Авторите на изследването разграничават следните исторически епохи на глобализация: предмодерна (до 1500 година), ранна модерна (1500 – 1800 г.), модерна (1850 – 1945 г.) и съвременна (след 1945 г.). По-подробно вж.: Held, D., A.J.McGrew, D. Goldblatt and J. Perraton, *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Cambridge and Oxford, Polity Press, 1999.

Втората група включва икономисти, които свързват началото на икономическата глобализация с началото на модерната епоха: XV – XVI в. и появата на търговския капитализъм. Според тях съвременните интензивни трансгранични потоци са логическо продължение на Великите географски открития, революцията на Коперник и международната търговия от този период с продукти като коприна, чай, подправки и други.¹¹

Следва да се отбележи, че от самото начало на дискусиата върху глобализацията на икономиката в нея активно се включиха специалистите по стопанска история. Това е напълно естествено, доколкото глобализацията касае световното стопанство, а стопанската история се занимава със същия обект, с неговото историческо развитие. Аз лично оценявам участието на историците в дискусиата относно глобализацията на икономиката много положително, тъй като то дава на научните изследвания така необходимата (и традиционно липсваща на неокласическата теория) историческа перспектива.

Благодарение именно на специалистите по стопанска история, широка популярност в западната наука получи разбирането, което свързва началото на глобализационния процес с годината 1870 г. (**трета група възгледи**). Според тази концепция, след 1870 г. в света се разгръщат три етапа или вълни на глобализационния процес:

Първи етап: 1870-1913 – първа вълна на глобализацията;

Втори етап: 1914-1950 – период на дезинтеграция;

Трети етап: от 1950 г. насам – втора вълна на глобализацията.

Тази концепция е изложена подробно от Питър Темин¹², но се среща също в официални доклади на Световната банка¹³ и в други официални документи на международни организации.¹⁴

¹¹ Вж.: Lubbers, R.F.M. and J.G. Koorevaar, Governance in the Era of Globalization, Paper for the Club of Rome Annual Meeting, Vienna, 26-27 Nov. 1999. Датските икономисти посочват, че дълбоките корени на глобализацията ни връщат към XV в. Оттогава насам „млякото“ на глобализацията се загрява все повече и повече. Но едва от началото на 90-те години на XX в. то започва истински да „кипи“.

¹² Temin, P., Globalization, Oxford Review of Economic Policy, vol. 125, N 4, 1999.

¹³ Вж.: WB, World Bank Policy Research Report “Globalization, Growth and Poverty”, 2002, ch. 1 и др.

¹⁴ Концепцията е изложена и анализирана подробно в: Младенова, З., Световното стопанство в условията на глобализация, Варна, СТЕНО, 2002 г. глава 1.

По повод на това разбиране за началото и за етапите на глобализационния процес може да бъде направен следния критичен коментар:

Изглежда неоспоримо, че между 1870 г. и 1913 г. се развиват силно международни интеграционни процеси. Това е периодът, в който капитализма се утвърждава като световна система. Но обособяването на следващите два етапа на глобализацията ражда възражения. Те са свързани с това, че през 1917 г. се появява първата социалистическа държава. След края на Втората световна война към нея се присъединяват още ред други страни. Формира се световната социалистическа система и светът престава да бъде единен. Това означава, че започналата през 1870 г. глобализационна вълна прекъсва през 1917 година.

Подходът на П. Темин и на др. изследователи, които споделят изложената по-горе концепция, може да се оцени като плод на инерция от миналото. В периода до 1989 г., период на Студена война и противопоставяне между двете социалноикономически системи – капитализма и социализма, учените във всяка от двете системи пишеха и изследваха процесите само в своя си свят и то по такъв начин, като че ли това е единствената реалност в света. Накратко, наложил се бе стилът на „незабелязване” на другата икономическа система. Икономистите на Запад пишеха само за капитализма (много малка група се специализираше в т.нар. компаративистика или советология), но по такъв начин, като че ли това е световното стопанство. Същото правеха икономистите при социализма – голямата част от тях се специализираха по проблеми на централно-плановото стопанство и го разглеждаха изцяло в неговата самостоятелност и обособеност, отново все едно че това е единствената глобална икономическа реалност.

За онзи период да се прилага подобен подход е все пак разбираемо. Но при новите условия в света след 1990 г. е неоправдано и е плод на остаряло мислене. Защото световните реалности през изминалия ХХ в. са други. След Октомврийската революция светът престава да бъде единен. Още повече това важи за първите десетилетия след края на Втората световна война, когато се създава световната социалистическа система.

По-голямата част от XX в. (3/4 от века) е белязана от съществуването на две социални системи: капитализъм и социализъм. А това означава, че в рамките на този период тенденция към глобализация отсъства (макар че вътре във всяка от двете световни системи – капитализма и социализма, се развиват процеси на интернационализация, дори на международна икономическа интеграция – ЕС, СИВ).

Може да се направи само един извод: след 1917 г. тенденцията към глобализация прекъсва. Тя се възстановява едва в края на века – след 1990 г., когато се извършва **повторното раждане на капитализма като глобална система.**

Може да възникне следния въпрос: глобализационната вълна след 1990 г. може ли да се разглежда като продължение на историческите процеси от края на XIX – началото на XX век? Както бе посочено по-горе, съществува сходство между двата периода от гледна точка на фундаменталния определител – съществуването на глобален капитализъм. Същевременно, според автора, не би било правилно съвременната глобализационна вълна да се разглежда едва ли не като пряко продължение на интеграционните процеси от края на XIX – началото на XX в. поради следните причини:

Първо, след 1914 г. (по-точно след 1917 г.) глобализационният процес прекъсва.

Второ, между двата исторически периода стои един твърде дълъг интервал от време.

Трето, глобализацията от края на XX в. се осъществява при твърде различни технологични, политически и икономически условия:

Технологични: нова технологична база; информационна революция; усъвършенстване на транспорта и комуникациите и т.н.

Политически: докато в края на XIX в. съществува колониалната система на империализма, сега реалностите са различни. Светът днес се състои от голям брой независими държави, нови политически конфигурации и т.н.

Икономически: икономика на услугите; роля на знанието и информацията; на човешкия капитал и образованието; развитие на Е-търговия и Е-бизнес и т.н.

Поради наличието на такъв голям промеждутъчен интервал, разделящ двата периода, не може да се търси приемственост и взаимовръзка между тях, между икономическите процеси и явления в тях: те принадлежат на различни епохи. А това означава, че е **по-правилно да се приеме, макар и с известна доза условност, че икономическата глобализация (или поне съвременния етап на глобализацията) води началото си от края на 80-те – началото на 90-те години на XX век.**

Това се доказва, между другото, и от широко разпространените коментари, че терминът „глобализация” не навлезе в научните дискусии преди края на 80-те – началото на 90-те години на XX век.¹⁵ Това едва ли е случайно – насочването на научния интерес към глобализацията тъкмо в този период е свързано със самия процес на глобализация и (очевидно) с неговото начало.

Друг въпрос, обект на дискусии днес, е въпросът за отношението на регионализацията към глобализацията. Както посочихме по-горе, понякога тези процеси се противопоставят (и на такава основа се отрича глобализацията). От гледна точка на изложеното тук разбираше, един от основните акценти на което е, че на глобализацията следва да се гледа като на *процес*, регионализацията не противоречи и не отрича глобализацията. А е само стъпка в същата посока. При регионализацията националните стопанства загубват националната си обособеност и се интегрират в по-широки международни стопански общности. На един по-късен етап тези международни (регионални) икономически блокове ще се интегрират неизбежно в единната световна икономика.¹⁶ Казаното съвсем не означава, че между двата процеса е налице пълна хармония и че не са възможни и противоречия. Ако в качеството си на отрицание на националната обособеност на икономиките регионализацията представлява стъпка в посока към глобализи-

¹⁵ Вж.: Гидънс, А., Третият път, 1998 г. „Само до преди около десет години думата (глобализация – бел. автора) беше много рядко срещана както в академичните трудове, така и в популярната преса.” Gilpin, R., Global Political Economy, „Терминът глобализация започна да се употребява масово през втората половина на 80-те години.” (р. 7). Dreher, A., Measuring Globalization, 2008: „Между 1985 и 1998 г. употребата на термина „глобализация” се увеличи значително.” (р. 2).

¹⁶ Да допуснем противното означава да приемем, че след като (един ден) бъдат образувани интеграционните общности, развитието в света ще спре.

ращата се икономика, то на по-късни етапи тя може да се превърне в пречка, да издигне специфични бариери пред по-нататъшното разгръщане на процеса на глобализация.

Ако се върнем отново на дискусията относно глобализацията на икономиката, то обзорът на изследванията дава основание да се заключи, че независимо от това, че ред въпроси все още не са получили окончателния си отговор, дискусията през изминалите години не е безплодна. Тя даде и своите **положителни резултати**: спомогна за задълбочаване разбирането за икономическата глобализация, наблюдава се и известна еволюция във възгледите.

Аз съм теоретик и мен ме интересува преди всичко теоретичната интерпретация на глобализацията на икономиката. Преди да коментирам напредъка на науката в това отношение бих искала да отбележа, че в неговата основа стои огромният брой конкретни, емпирични изследвания по различни аспекти на глобализацията на икономиката. През последните няколко десетилетия към системата на МИО и изучаване на световното стопанство се пренасочи значителен интерес, който генерира поток от изследвания по различни страни на глобализиращата се икономика. Поставено бе началото и на едно ново направление в изучаването на световната икономика: измерване на глобализацията (*measuring globalization*). Макар че тук логическата връзка е ясна: първо би следвало да е изяснена напълно/консенсусно концепцията за глобализацията, и след това да се разработва системата от показатели за нейното измерване, то следва да се отбележи, че опитите за разработване на показатели за измерване на глобализацията откриха някои нови връзки и зависимости, което на свой ред се отрази положително върху разбирането на глобализацията.¹⁷

¹⁷ Първият опит в това отношение е на ОИСР, която през 1999 г. инициира проект под заглавие „Измерване на глобализацията“ (*Measuring Globalization*). Първоначално той има ограничено значение: разработва се система от показатели, която измерва един определен аспект на глобализацията на икономиката (дейността на МНК). Впоследствие проектът се разширява и обхваща и други страни на глобализиращата се икономика, а именно: ПЧИ, международната търговия и технологичния трансфер. Извън обсега на проекта остават портфейлните инвестиции и трудовата миграция. След началото на новия век започват да се правят и други опити за измерване на глобализацията - от страна на изследователски институти, отделни учени, сп. *Foreign Policy* и др., както и опити за извеждане на един интегрален Индекс на глобализацията.

От гледна точка теоретико-методологичната интерпретация на глобализацията на икономиката, два момента, които изразяват напредъка на науката, заслужават внимание :

На първо място, еволюцията на разбирането относно същността на глобализацията.

По-рано споделих *своето* разбиране за глобализацията на икономиката като само отбелязах, че все пак (независимо от това, че въпросът е дискуссионен) болшинството от икономистите в света имат положително отношение към глобализацията на икономиката – те приемат, че този процес е неоспорим, протича реално в световното стопанство и насочват своите усилия за неговото изучаване.

Сега ще поставя въпроса по друг начин: как световната наука третира глобализацията на икономиката?

Глобализацията на икономиката е феномен на световното стопанство, тя касае световната икономика. Ето защо с проблемите на глобализацията първи и най-активно се ангажираха икономистите-специалисти по световно стопанство, т.е. международниците. А за изследователите на световната икономика е характерна специализация: учените традиционно се ориентират към изследване на някой от основните потоци на международните икономически отношения (МИО): това може да е международната търговия и търговска политика, валутно-финансовата система и пазари, движението на капитала, международното производство и транснационалните корпорации (ТНК), технологичния трансфер или международната миграция на работната сила. Тази специализация се запази и след началото на дискусиите за глобализацията и даде своето отражение върху разбирането на глобализацията.

По какъв начин?

Това, което се наблюдава в ранните анализи по въпроса за икономическата глобализация е или свеждането ѝ до процеси, които протичат в една конкретна област на МИО – най-често международната търговия (отъждествяването ѝ с новите процеси в сферата на между-

народната търговия)¹⁸, или извършването на анализи във всяка от горепосочените области на МИО, като всеки въпрос се третира поотделно и след това в сборни монографии, посветени на глобализацията, тези анализи стоят един до друг, редом (като отделни глави), без обаче това да позволява да се види общата картина и по този начин да хвърли светлина върху същността на глобализацията.¹⁹

Само постепенно и на по-късен етап икономистите, занимаващи се с проблеми на глобализацията започнаха да осъзнават, че новите процеси във всяка отделна област на МИО не изчерпват естеството на протичащата глобализация. Като една от най-характерните черти на икономическата глобализация, например, започна да се откроява *нарастващата взаимозависимост между основните потоци на международните икономически отношения*. В условията на глобализация светът става все по-взаимообвързан и все по-интегриран. Наблюдава се, например, нарастваща и усложняваща се взаимозависимост между международната търговия, от една страна, и преките чуждестранни инвестиции (ПЧИ) и дейността на ТНК, от друга. Според данни на ЮНКТАД, днес 2/3 от международната търговия е търговия между ТНК и вътре в ТНК, като половината от нея е вътрешнофирмена. Продажбите на задграничните филиали на ТНК към настоящия момент превишават повече от два пъти световния износ. Това означава, че големите световни

¹⁸ Този уклон е непосредствено свързан с дефиниции, дадени от международните организации. На първо място МВФ: „Глобализацията се отнася до растящата икономическа взаимозависимост между страните от целия свят чрез нарастващ обем и разнообразие на трансграничните потоци от стоки и услуги и на международното движение на капитали, а също и чрез по-широката и бърза международна дифузия на технологиите.” (IMF, World Economic Outlook, Meeting the Challenges of Globalization in the Advanced Economies, May 1997, p. 45) Това определение на МВФ от 1997 г. продължава и до ден днешен широко да се цитира и да се използва като отправна точка при изследване на глобализацията. В един от докладите на Световната банка се дава следното определение на глобализацията: „Глобализацията се определя като намаляване на трансакционните разходи или бариерите пред осъществяването на бизнес и друг вид контакти на хора от различни нации по целия свят. Тя се свежда до усилване интеграцията на *пазарите* на стоки, услуги, технологии, идеи, капитал и труд и до намаляване на разликите в цените на тези продукти и фактори в световното пространство.” (WB, 2000).

¹⁹ Типичен пример е монографията: Долгов, С.И., Глобализация економики: новое слово или новое явление, М., Экономика, 1998 г.

производители все повече задоволяват чуждите пазари не чрез пряк износ на стоки и услуги към чужбина, а чрез износ на производство зад граница. Тези нови факти свидетелстват, че днес да се говори за международната търговия извън анализ на международното производство и дейността на ТНК, е непродуктивно и е плод на остаряло мислене. Посочените факти също свидетелстват, че в световната икономика се извършват важни трансформации. Нарасналата взаимозависимост между традиционните потоци на МИО ясно подсказва, че глобализацията има свои отличителни особености, тя има своя качествена специфика и задачата на науката е да разкрие тази **качествена специфика и собственото съдържание на процеса на икономическата глобализация** (извън онези съставляващи, които я образуват). Някои от най-новите изследвания върху глобализацията са насочени именно в тази посока.

Следва да се признае, че инерцията от ранни период на изследване на глобализацията е все още много силна, и досега не са редки случаите, когато същността на глобализацията се отъждествява с нейните форми.

На второ място, внимание заслужава фактът, че сред икономистите, привърженици на идеята за глобализацията на икономиката, все повече се разширява кръгът от учени, които поставят своите разбирания в една по-широка концептуална рамка. Това са изследователи, които приемат, че глобализацията е не само реален, но и всеобхватен процес, който има важни не само икономически, но също политически, социални, философски, морални, културни, екологични и прочие аспекти. С други думи, глобализацията на икономиката е само част от глобализационните процеси, които светът преживява на настоящия етап. Все повече публикации на икономисти по глобализацията на икономиката започват с подобно признание. След което признание обикновено специалистите-икономисти правят уговорка-

та, че ще насочат своето внимание към изследване конкретно на глобализацията на икономиката.²⁰

Изучаването на *глобализацията на икономиката* в нейната относителна обособеност (спрямо съвкупните процеси на глобализация) може да се разглежда като самостоятелна научна задача и тя ще запази без съмнение това си значение и в бъдеще. В същото време признанието на икономистите, че глобализацията е всеобхватен процес и засяга всички страни от живота на обществото, е положителна стъпка, свидетелстваща за разширяващо се икономическо мислене и мироглед. Веднага обаче ще добавя: само това не е достатъчно. Признанието, че глобализацията е по-широк процес и не касае само икономиката би означавало/предполага на определен етап да се развият подходи, които да изследват глобализацията в това ѝ качество, т.е. да се развият интердисциплинарни подходи и изследвания, в които икономическата наука органично да се интегрира. Що се отнася до доминиращата теоретична парадигма – неокласическата, засега отсъстват стъпки в тази посока: икономистите се ограничават най-много с признанието, че глобализацията е много повече от глобализация на икономиката и тук слагат точка. Други школи на икономическата мисъл, обаче, ориентират силно изучаването на глобализацията на икономиката към приложението на интердисциплинарен подход. За пример може да послужи Новата институционална школа. През 2013 г. бе учредена глобална мрежа за интердисциплинарни изследвания от представители на това теоретично направление – World Interdisciplinary Network for Institutional Research (WINIR). Тази изследователска мрежа извършва активна изследователска дейност, в т.ч. и по отношение глобализацията като стъпва на интердисциплинарния подход. През м. септември 2015 г.

²⁰ Типичен пример е начинът, по който Дж. Ператън анализира глобализацията. Първо той я определя широко като „процес или съвкупност от процеси, които включват трансформация в пространствената организация на социалните отношения, която поражда промяна в пространствения обхват на мрежите и системите на социалните отношения към трансконтинентални модели на човешка организация и упражняване на социална власт”, а след това изрично посочва, че неговият анализ ще фокусира върху „появата на световните продуктови и финансови пазари и международната организация на бизнеса”. (Вж.: Perraton, J., The Scope and Implications of Globalization, In: “The Handbook of Globalization”, 2011, p. 62)

(10-13 септ.) в Рио де Жанейро, Бразилия, предстои да се проведе Втората международна конференция на тази организация на тема „Институции, развитие и глобализация” (Institutions, Development and Globalization). Известна е програмата на конференцията: ще има 4 пленарни доклада, по един от представители на икономическата наука, политологията, философията и социологията. Икономическият доклад е поверен на проф. Дани Родрик от Принстънския университет, един от най-известните специалисти по глобализацията. Ключовите проблеми са ясно дефинирани в темата на конференцията: един от тях е глобализация и също ясен е замисълът на организаторите те да се адресират с участието на всички социални науки.

Между другото може да се отбележи, че голяма част от конструирания през последните десетина години Индекси на глобализацията разглеждат глобализацията като повече или по-малко всеобхватен процес (не я свеждат само до глобализация на икономиката). Например **KOF Index of Globalization** включва/измерва икономическото, социалното и политическото измерение на глобализацията. **Индексът на глобализацията** на Центъра за изучаване на глобализацията и регионализацията на Университета Уорик, Великобритания включва икономическото, социалното и политическото измерение на глобализацията. **Маастрихтският Индекс на глобализация** – 2001, 2008 и 2012 г. включва икономическото, социално-културното, технологично, екологично и политическо измерения на глобализацията.

Процесът на глобализация се разгръща, но той обхваща не само икономиката, а се разпростира в много по-широк мащаб. Расте взаимосвързаността и взаимозависимостта между страните и обществата във всички аспекти на живота: политически, културен и т.н.. Прогресира НТП, постоянно се усъвършенстват информационните и комуникационните технологии, които свързват хората в една планетарна общност. Глобализират се медиите, все повече се формира единно медийно и информационно пространство. Променя се светът, в който живеем, а заедно с това и визията за света, в който живеем. Еволюира общественото съзнание – формира се ново обществено съзнание, съответстващо на новите реалности. Съзнание

за единство и всеобщност, за един свят, в който всички ние на планетата Земя живеем заедно и имаме да решаваме общи проблеми.

Заедно с настъпващите изменения, и в обществото съзнание, и в социалните науки се формира нова представа за света, за неговите настоящи проблеми и за насоките на неговото развитие. Формира се **нова парадигма на развитието**.

На нас в качеството ни на учени понятието „парадигма” е познато като понятие от областта на наукознанието. Добре известно е, че то е въведено от Т. Кун, историк и философ на науката, в неговата книга „Структурата на научните революции” (1962 г.), предизвикала поврат в научния свят. В книгата Кун разглежда закономерностите в развитието на науката, природата на научните революции, както и ролята на професионалните общности в създаването на нови теории, променящи радикално възгледите за света. Той определя парадигмата като „всеобщо признати научни постижения, които за определен период от време предоставят на една практикуваща общност модели на проблеми и на тяхното разрешаване”.²¹

С оглед на изложението по-нататък е важно да се отбележи, че понятието „парадигма” се употребява и в други области, извън наукознанието, където има значението на *пример, модел, образец* (каквото е и оригиналното значение на гръцката дума „парадигма”).

За „нова парадигма на развитието”²² през последните 10-15 години говорят представители на различните социални науки, в т.ч. и икономистите. Ако насочим вниманието си към икономическата наука, то като един от първите примери може да се посочи лекцията на Дж. Стиглиц под заглавие „Към нова парадигма за развитие”, изнесена в Двореца на нациите в Женева през м. октомври, 1998 г. пред ЮНКТАД.²³ По това време Стиглиц е главен икономист на Световната банка. В своята лекция Стиглиц въвежда нова концепция за развитието (развитието като „трансформация на общест-

²¹ Вж. Кун, Т., Структурата на научните революции, С., Изд. къща „П. Берон”, 1996 г., с. 12.

²² По-точно: за необходимост от „нова парадигма на развитието”.

²³ Лекцията е 9-та поред лекция, посветена на паметта на Р. Пребиш, основателят на ЮНКТАД. Вж.: Stiglitz, J.E., Towards a New Paradigm for Development, 9th Raul Prebisch Lecture, UNCTAD, Oct. 1998.

вото”) като преодолява тясно-икономическото разбиране за развитието и обосновава необходимостта от нова стратегия на развитие.

Макар и постепенно, но разбирането за „нова парадигма на развитието” си пробива път сред икономистите. Идеята, че човечеството е изправено пред нова парадигма на развитието все повече се приема за неоспорим факт. Икономистите признават, че съвременното развитие се характеризира с нови параметри и нови ориентири, които следва да се отчитат, когато се прави анализ по някакъв конкретен икономически проблем. Т.е. идеята за „нова парадигма на развитието” постепенно се превръща в необходимата/задължителната нова рамка на икономическите анализи.²⁴

Ако се върнем отново към понятието „нова парадигма на развитието” и го разбирате по този начин: като съвкупност от ориентири и ръководни принципи, които трасират основните линии на развитието на човечеството понастоящем и в перспектива, то мнението на автора е, че последните няколко десетилетия дават основание първо, да се приеме, че една нова парадигма на развитието е в процес на формиране, и второ – в нейната сърцевина е концепцията за устойчивото развитие.

Ако идеята за „нова парадигма на развитието” е сравнително нова, то не може да се каже същото за **концепцията за устойчивото развитие**.

За първи път идеята за „устойчиво развитие” се появява в доклад на Международната комисия по околна среда и развитие на ООН под заглавие „Нашето общо бъдеще” (известен като Доклад „Брунтланд”) през 1987 г. в отговор на нарастващата екологична заплаха пред човечеството. Този важен документ има *предистория*. Тя е свързана със следните по-важни събития:

²⁴ Вж. например Dunning, J., Towards a New Paradigm of Development: Implications for the Determinants of International Business, *TNC*, vol. 15, N 1, 2006. Дж. Данинг е световно известен икономист, специалист по проблеми на световната икономика, международния бизнес и ПЧИ. В цитираната по-горе публикация той анализира значението на новата парадигма на развитието за изследване на детерминантите на интернационализацията на бизнеса. Тази своя идея той развива и в други свои публикации, вж. например монографията “MNEs and the World Economy” (2008).

- ❖ През 1972 г. в Стокхолм се провежда първата Световна конференция по проблемите на околната среда, в която вземат участие делегации от 113 страни. Генералният секретар на Конференцията Морис Стронг за първи път формулира понятието „екоразвитие” (за устойчиво развитие все още експлицитно не се говори) като екологично-ориентирано социално-икономическо развитие, при което нарастването на благосъстоянието на хората няма да се съпровожда от влошаване на средата за обитаване и деградация на природните системи. Идеята за екоразвитието се разглежда като една от главните, ако не и най-важната задача на съвременността. Подчертава се нейният изключително сложен характер: тя предполага коренно изменение на хода на световното развитие, на стратегията за използване и разпределение на ресурсите, дълбоко преустройство в икономиката и международържавните отношения.
- ❖ За да стане възможно да се формулират практическите принципи на екоразвитието, приложими към решаването на конкретни регионални и национални задачи, следвало да се извърши огромна аналитична работа във всички страни и региони. За координиране на усилията е създадена специална структура - **Програмата на ООН по околна среда (UN Ecological Program) – UNEP**.²⁵ В първоначалните задачи на UNEP влиза разработването на препоръки по най-острите проблеми на задаващата се екологична криза: разширяването на пустинните области, деградацията на почвата, намаляване на запасите от питейна вода, замърсяването на океаните, изсичането на горите, изчезването на ценни животински и растителни видове.
- ❖ Четири години по-късно, през 1976 г. експертите на Програмата представят отчет, в който прозвучава предупреждение, че човечеството трябва да промени своята икономическа

²⁵ ООН е създадена през 1945 г. без орган по околната среда. Близко 30 години по-късно, през 1972 г. правителствата учредяват в Стокхолм ЮНЕП като основна институция за глобалната околна среда.

дейност и начин на живот и че в противен случай му предстоят тежки изпитания и рязко влошаване на околната среда.

- ❖ Като отзвук от този отчет, през 1983 г. към ООН е създадена **Международната комисия по околна среда и развитие** (World Commission on Environment and Development), оглавявана от Гру Брунтланд, норвежки политик, бивш лидер на Норвежката трудова партия и бивш министър-председател на Норвегия. В Комисията участват представители на 21 нации. Тя извършва огромна по мащаб работа. Изяснява състоянието на планетата, формулира основните въпроси, които стоят на дневен ред и посочва необходимостта от коренна промяна в живота на обществото.²⁶

През 1987 г. Международната комисия по околна среда и развитие публикува резултатите от своите изследвания в доклад под заглавие „**Нашето общо бъдеще**”. В доклада, станал известен като доклад „Брунтланд” за първи път се прави опит да се дефинира устойчивото развитие. Определението, което се дава, е следното: устойчивото развитие е развитие, способно „да осигури задоволяване на настоящите потребности, без да прави компромис с възможността бъдещите поколения да задоволяват своите собствени потребности” (“development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs”)²⁷.

Това определение е кратко и на пръв поглед изглежда ясно. Но това е едно измамно просто определение, тъй като след като ние не знаем какви ще бъдат потребностите на бъдещите поколения, нито как развитието на технологиите ще се отрази върху начина, по който хората използват ресурсите, понятието за устойчиво развитие е много трудно да се конкретизира.²⁸ Много усилия пред последващия период се насочват именно в тази посока - към развитие на

²⁶ Разглежданите въпроси са от гледна точка на перспективата до 2000 г.

²⁷ Вж. UN, Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future, 20 March 1987, Oslo, ch. 2 “Towards Sustainable Development”, p. 43.

²⁸ Р. Гечев посочва: „Тази дефиниция звучи като добро пожелание, но не определя конкретно обхвата и целите на устойчивото развитие.” (Вж.: Gechev, R., Sustainable Development. Economic Aspects, Univ. of Indianapolis Press, 2005, p. 2)

концепцията за устойчивото развитие (УР) и към запълване на това понятие със съдържание.

Макар че терминът „устойчиво развитие” започва да получава разпространение след публикуването на доклада на Международната комисия по околна среда и развитие през 1987 г., решаващо значение за утвърждаване на концепцията за устойчивото развитие изиграва **конференцията в Рио де Жанейро през 1992 г.** В нея участват представители на 179 държави и над 9 000 междуправителствени и неправителствени организации. От трибуната се изказват държавни и правителствени ръководители на 118 страни. Медията оценяват конференцията като епохално събитие – френският вестник *Либерасион* я сравнява по значение с конференциите в Ялта и Версай, посочвайки, че тя „ще се превърне в символ на началото на нова ера”.²⁹ Представителите на участващите в конференцията държави с особено острота подчертават наличието на реална опасност от екологична катастрофа вследствие на необратимите изменения в околната среда. Обсъжда се екологичното състояние на планетата и се приемат документи за противодействие на нарастващите екологични заплахи. В хода на конференцията устойчивото развитие се дефинира като „развитие, което ражда икономически растеж, но разпределя справедливо неговите резултати, възстановява околната среда в по-голяма степен, отколкото я разрушава, увеличава възможностите на хората, а не ги обеднява....”

Някои от основните документи, които Конференцията в Рио де Жанейро приема са:

- ❖ Декларация по околната среда и развитието – състои се от 27 принципа, които определят правата и задълженията на страните;
- ❖ Дневен Ред 21 – документ от около 900 стр., който се състои от 4 части. Това е всъщност програма, която посочва пътя

²⁹ Цит. по: Морозов, Г., Концепция устойчивого развития, МЭМО, кн. 11, 1993 г., с 15. Пак там се пише, че парижкия вестник „Котидиен дьо Пари” определя конференцията като „своеобразен Нюрнбергски процес за извършените спрямо природата престъпления от човечеството. За главен виновник се сочи индустриалния Север, тъй като неговия досегашен път на икономически растеж е бил безотговорен. По този въпрос особено енергично говори Ф. Кастро под единодушните аплодисменти на пленарното заседание.”

към УР. Призовават се правителствата да приемат национални стратегии за УР;

- ❖ Декларация за принципите на управление, защита и УР на всички видове гори;
- ❖ Рамкова конвенция на ООН за изменение на климата;
- ❖ Конвенция за опазване на биологичното разнообразие.

Ген. Секретар на ООН посочва, че една от най-важните роли на конференцията че тя закрепи неотделимостта на понятията „развитие” и „околна природна среда”. Генералната асамблея на ООН предприема специални мерки с цел превръщането на един от основните документи на конференцията в Рио - програмата „Дневен ред 21”, в **национална** политика и програма за решаването на екологичните проблеми от страните в света. В нейната основа е залегнало признанието, че екологичната опасност касае всички и че в отговор са необходими колективни действия.

Конференцията признава също необходимостта от създаването на международни правни механизми за опазване на околната среда, призвани да отстраняват причините за екологичната деградация и да регулират спорните въпроси.

На конференцията през 1992 г. е създадена Комисията на ООН по устойчиво развитие без тя да отменя ЮНЕП.

Десет години по-късно, през 2002 г. се провежда нова юбилейна среща на високо равнище в град **Йоханесбург, ЮАР**. В конференцията участие вземат представители на 164 държави. Приети са два важни документа: „Политическа декларация” и „План за изпълнение на решенията на световната среща за Земята в Йоханесбург” (Plan of Implementation). В тези документи участниците потвърждават намеренията си да следват принципите на устойчивото развитие. Наред с традиционните екологични проблеми на пътя към устойчиво развитие, в Декларацията се отделя голямо внимание на **социалните проблеми**: глада, недохранването, чуждата окупация, разпространението на наркотиците, корупцията, организираната престъпност, търговията с оръжие, търговията с хора, етническата и религиозна заплаха, разпространението на болестите. На конференцията са поети и множество доброволни ангажименти (партньорски

инициативи) за реализиране на устойчиви модели на производство и потребление, т.е. за реализиране на устойчивото развитие на практика.

През лятото на 2012 г. в Рио де Жанейро се провежда нова конференция на ООН по устойчиво развитие. Тя се провежда на същото място, както конференцията през 1992 г. и двадесет години по-късно, затова е известна накратко като „Рио+20”. В нея участват световните лидери, заедно с представители на частния сектор, НПО и други социални групи, които заедно продължават работата върху устойчивото развитие.

Главният резултат на поредната конференция на ООН „Рио+20” е потвърждаване на привързаността на всички участници към курса на устойчиво развитие, признание на необходимостта от отказ от неустойчивите структури на потребление и производство в полза на устойчивите, осъзнаване на важността на стимулиране на рационалното използване на природните ресурси и тяхното опазване. Конференцията продължава диалога за това, как да се задоволят нуждите на 7-милиардното население и при това да се запази планетата за бъдещите поколения. На официалните дискусии широко се обсъждат **две теми**: как да се създаде „зелена” икономика за постигането на устойчиво развитие и преодоляването на бедността, и как да се усъвършенства механизма на международната координация на устойчивото развитие.

Тъй като конференцията в Рио де Жанейро през 2012 г. е последният глобален форум по устойчивото развитие, неговите решения заслужават по-голямо внимание.

Анализаторите считат, че „Рио+20” доведе до важни **концептуални, институционални и оперативни резултати**, които ще окажат пряко влияние върху дневния ред на развитието след 2015 г.³⁰ Те се съдържат във финалния документ на конференцията – доклада „Бъдещето, което искаме” (The Future We Want), който е от 53 страници.

³⁰ По-подробно вж. Иванова, М., Оценка на резултатите от конференцията „Рио+20”, В: Институт Уърлдвоч, Годишен доклад: Състоянието на планетата 2014, Управление за устойчиво развитие, С., Изд. „Книжен тигър”, 2014 г., с. 164-174.

В **концептуално отношение** конференцията създаде нова представа за УР, преодолявайки някои ограничения и засилвайки други. Заключителният документ на „Рио+20” – „Бъдещето, което искаме”, заменя традиционната дефиниция на УР, което почива върху три отделни „стълба” – екологичен, икономически и социален – с нова представа за три „измерения” на УР. Тази промяна признава плавното преминаване и взаимовръзката между тези аспекти и отваря възможности за по-интегрирани форми на управление.

Формулира се и задачата да се изработят Цели на устойчивото развитие, които да отразяват новия интегриран подход.

В **институционално отношение** събитието създаде нова платформа за интегриране на икономическия напредък, социалното включване и грижата за околната среда чрез реорганизиране на съответните структури на ООН.

Първоначалната идея е промяна на институционалния статут на ЮНЕП от помощен орган на Общото събрание на ООН на специализирана организация (като МОТ, Световната здравна организация и др.). Въпреки че на конференцията правителствата решават да запазят формалния статут на ЮНЕП като спомагателен орган, те създават нова институционална структура, която съчетава някои основни характеристики на специализираните организации, но запазва гъвкавостта и предимствата на спомагателните органи. Този подход предлага няколко важни предимства по отношение на членството, мандата, финансирането и осигуряването на услуги на заинтересованите страни.

Институционалната реформа довежда до премахването на Комисията на ООН по УР. На „Рио+20” правителствата решават да заменят Комисията по устойчивото развитие с **Политически форум на високо равнище по УР**³¹. Целта на тази нова структура е да продължи работата на Комисията и да следи за изпълнението на дейностите по УР. Започнал работа през септ. 2013 г., целта на Форума е да свиква държавните и правителствените ръководители

³¹ High Level Political Forum on Sustainable Development (HLPF). Форумът ще издава на всеки 4 години Global Sustainable Development Report (пълна версия), а всяка година – съкратена версия на доклада.

веднъж на 4 години по време на сесиите на Общото събрание на ООН³², както и да събира всяка година министри под егидата на ECOSOC. Основната цел на Форума е да осигури политическо лидерство за интегрирането на трите измерения на УР. Политическият форум на високо равнище се характеризира с три нововъведения: универсално членство, по-голяма видимост и подобрена отчетност.³³ Форумът включва държавните и правителствени ръководители от всички страни в създаването и одобряването на политиките за УР на всички управленски равнища.

От **оперативна гледна точка** конференцията Рио+20 постига два основни резултата. Първо, държавите, компаниите и гражданите поемат редица доброволни задължения да насърчават дейностите за УР (на стойност над 513 млрд. дол.). Второ, правителствата се ангажират да създадат набор от Цели за УР, за да включат по балансиран начин всичките три измерения на УР и техните взаимовръзки. По време на конференцията правителствата не определят конкретен набор от цели, но в заключителния документ те посочват общите характеристики, на които Целите на УР трябва да отговарят, а именно: те следва да бъдат универсални, ориентирани към действия, ограничени на брой, кратки, мотивиращи и лесни за обяснение.³⁴ За целта Общото събрание на ООН създаде 30-членна Отворена работна група, която да формулира предложение за Цели на УР и да гарантира възможността международни организации, заинтересовани страни, гражданското общество и агенции на ООН да дават предложения в този процес. Съвпадението с процеса на развитие на ООН след 2015 г. поставя въпроса за интегрирането на двете програми: Целите на хилядолетието за развитие, и Целите на устойчивото развитие.

³² През м. май 2016 г. ще се проведе второто United Nations Environment Assembly (UNEA). Първият подобен форум се е състоял през 2014 г., м. юни и е най-високата платформа на ООН за вземане на решения по проблеми на околната среда и УР като световен проблем. Този механизъм за вземане на решения за първи път поставя УР на една равнище с такива проблеми като проблема за мира, сигурността, финансите, здравето и търговията.

³³ Вж. Иванова, М., цит. изт. по-горе, с. 171.

³⁴ Вж: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?menu=1300>

Успоредно с описаните по-горе процеси, протичащи в мащаби-те на целия свят, чрез дейността на международните организации и с помощта на науката, **се развива и самата концепция за устойчивото развитие.**

След 1987 г. темата за устойчивото развитие започва да привлича все по-нарастващ интерес от страна на социалните науки и днес с този въпрос са ангажирани огромен брой учени от цял свят. В резултат на това могат да се срещнат различни определения и интерпретации на устойчивото развитие. Антъни Гидънс в книгата си „Третият път” например посочва, че са известни над 40 определения на устойчиво развитие.³⁵ Това означава единствено, че на него са му известни над 40 определения на устойчивото развитие, но вероятно те са много повече. Важно е да се отбележи, че дефинирането на устойчивото развитие зависи в голяма степен от научната област на дадения изследовател – дали става въпрос за изследовател от областта на философията, социологията, политологията, икономиката и т.н. - оттук някои неизбежни различия. С концепцията за УР обаче се занимават не само представителите на социалните науки, но също и на естествените – физика, химия, биология, астрономия и т.н., доколкото един от най-важните проблеми в контекста на УР е състоянието на околната среда и екосистемите. Така че с този въпрос са силно ангажирани и представителите на природните науки, които също дават свои интерпретации за УР. Например Гел-Ман Мъри, носител на Нобеловата награда за физика за 1994 г., смята, че за осъществяването на преход към „по-устойчив свят” е необходимо да се извършат 7 взаимосвързани „прехода” (transitions), а именно:

- демографски;
- технологичен;
- икономически;
- социален;
- институционален;
- идеологически;
- информационен.

³⁵ Гидънс, А., Третият път, С., Изд. „Прозорец”, 1998 г., с. 58.

Палитрата на определенията за устойчивото развитие в науката, в различните клонове на научното знание, е много широка.

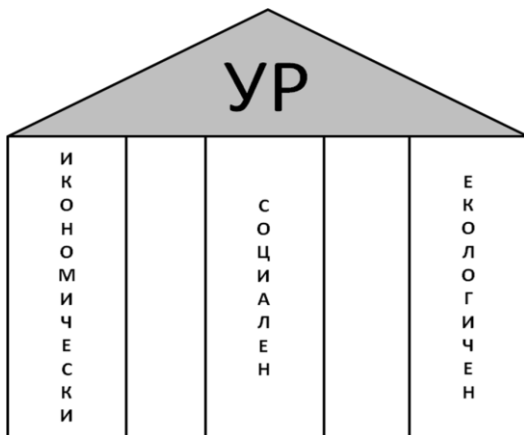
Аз тук ще приложа друг подход – ще насоча вниманието към концепцията за устойчивото развитие така, както тя се приема на най-високо равнище: в рамките на Световната организация. С други думи, ще разгледам концепцията за устойчивото развитие в качеството ѝ на международно призната и официално институционализирана концепция³⁶ за настоящето и бъдещето на света.

Ако се приложи подобен (институционален) подход, то концепцията за устойчивото развитие така, както се приема на най-високо равнище, **еволуира с течение на времето** и то в посока на нейното разширяване. В началото – на преден план са екологичните проблеми.³⁷ По-късно към тях се прибавя и социалното измерение. Така се стига до съвременното широко разпространено разбиране, че устойчиво е развитие, което почива върху три стълба (pillars): икономически, социален и екологичен. Тоест устойчиво е развитие, което постига в единство трите цели: икономически (растеж на благосъстоянието), социални (социално равенство, намаляване на социалната диференциация) и екологични (екологично равновесие и съхраняване на природата). Само така може да се запълни със съдържание първоначалното определение на УР: да се реализират интересите на настоящите поколения, те да могат да задоволяват всичките си нужди, но без да отнемат възможността на бъдещите поколения да правят същото за себе си.

УР се представя и графично. Един от начините да се направи това е следния:

³⁶ Развита и укрепена в редица официални международни документи.

³⁷ Отначало се имат предвид две неща: ограничаване експлоатацията на невъзпроизводимите ресурси, намаляване на вредните отпадъци при добиването и преработката им, а така също замяната на невъзпроизводимите природни ресурси с възпроизводими такива – слънчева енергия, вятъра и т.н. Впоследствие идва осъзнаването, че екологични проблеми създава не само производството, но и потреблението, както и непосредственото ползване на природата за отдих и развлечение. Поради това концепцията за устойчивото производство е допълнена с идеята за устойчивото потребление.

Не са редки случаите, когато към трите измерения се прибавя още едно: институционалното. В неговата основа е обогатяването на концепцията за устойчивото развитие с идеята за *социалния капитал*, въведена от ОИСР като на свой ред социалния капитал се дефинира като „мрежи, заедно със споделени норми, ценности и разбираня, които улесняват кооперирането между и вътре в социалните групи.“³⁸

Днес УР се приема като световно призната концепция за *модел на развитие*, който отговаря на настоящите нужди на човечеството, запазвайки необходимия потенциал и ресурси за нуждите на бъдещите поколения при съчетаване на целите на икономическото и социалното развитие с изискванията за опазване и подобряване качеството на околната среда.

Мечтите на човечеството за един по-добър, справедлив и хармоничен свят не са нови. Още ранните християни са казвали: ако имаш две ризи, дай една на ближния си. С други думи, пропагандирали са примитивен потребителски комунизъм. По-късно се развиват идеите на социалистите-утописти и т.н. През целия следващ период и до ден днешен има много идеи от подобно естество. По-настоящем, например, във връзка с протичащият процес на глобализация има немалко учени-икономисти, които считат последиците от глобализацията така, както те се проявяват на съвременния етап,

³⁸ Вж.: www.oecd.org

за неприемливи и дават свои препоръки и свои сценарии за това, как светът да бъде променен. В изследванията на икономическата глобализация видимо се увеличават нормативните анализи (които анализират светът не такъв, какъвто е, а какъвто искаме да бъде), които се опират на определена ценностна система. Доказателство за това е големият брой от публикации със заглавия от рода „да направим глобализацията добра“, как да „хуманизираме“ глобализацията, да „цивилизоваме“ международния икономически ред и т.н.³⁹ Икономистите в тази проблемна област все повече си служат с нравствено-етични категории („добър“, „справедлив“, „хуманен“, вместо за free trade, все повече се говори за fair trade и т.н.)

Ако обобщим: в своя исторически път на развитие човечеството не веднъж се е сблъсквало с идеи, мечти и утопии за едно по-добро, светло бъдеще.

С какво концепцията за УР се различава от всички подобни представи и идеи и защо тя заслужава внимание?

Най-малкото поради две причини:

На първо място, дори само поради екологичния си компонент, концепцията за УР няма алтернатива. Тя е императив.

Устойчивото развитие не е просто една отворена възможност, която можем да реализираме или да не реализираме. То не е въпрос на избор, а на оцеляване.

Най-нови изследвания на науката показват, че в определени случаи са надхвърлени критичните граници на човешкото въздействие върху околната среда. Това означава, че антропогенната дейност е довела до невъзможност екосистемите да се възпроизвеждат нормално, да възстановяват екологичното равновесие, което на свой ред поставя началото на необратима деградация на околната среда. Винаги съм се удивявала на това, че пред лицето на неоспорими факти има хора, в т.ч. и икономисти, които казват: „Трябва ли да вярваме на учените? Не преувеличават ли те опасностите, които

³⁹ Вж. например: Dunning, J., (ed.), Making Globalization good (The Moral Challenges of Global Capitalism), Oxford Univ. Press, 2003; Helleiner, G.K., Markets, Politics and Globalization: Can the Global Economy be Civilized?, UNCTAD, 10th R. Prebisch Lecture, Dec. 2000 и други.

произтичат от състоянието на природната среда?” (Между другото, същият коментар прави и Президентът на САЩ Б. Обама в тазгодишното си послание към конгреса за състоянието на Съюза от края на м. януари, 2015 г. На скептиците и на съмненията относно надеждността на фактите във връзка със състоянието на околната среда Б. Обама отговаря по следния начин: той казва „аз не съм учен, но аз вярвам на учените“.) Позволявам си да се присъединя към американския президент и също да кажа: аз също вярвам на учениците. Съмненията лесно биха отпаднали, ако се зададе въпросът: какъв (собствен) интерес имат учените да изопачават фактите или да преувеличават опасностите? Очевидно – никакъв. Тяхната задача е да представят данни за обективното състояние на планетата Земя и те това и правят.

На второ място, предприемат се стъпки за нейното практическо осъществяване.

Концепцията за устойчивото развитие не е концепция на хартия, изложена в различни документи и международни споразумения или пък тема от научните дискусии, тя е много повече. През целия период след 1972 г. се предприемат сериозни усилия за нейното реализиране в практиката, за промяна на модела на развитие на човечеството, за преход към действително „нова парадигма” на развитието.

Постигнатото досега може да се резюмира накратко по следния начин:

1/ Концепцията за УР се утвърди и неоспоримо е общоприета концепция за развитието на света понастоящем и в перспектива.

2/ Тя е институционализирана на най-високо равнище: в рамките на Световната организация (ООН), т.е. наложи се като *глобална* концепция на развитието. Зад това стои осъзнаването на факта, че нито една отделна страна не би могла самостоятелно да постигне целите на УР.

Водещата роля на Световната организация тук е неоспорима – за появата и развитието на самата концепция за УР, за нейното налагане и разпространение в целия свят, за популяризиране и отстояване на принципите на УР, за иницирането и въвеждането на мер-

ки за извършване на преход към УР. От 1972 г. е създадена институционалната структура на глобалното устойчиво развитие и тя, както видяхме, непрекъснато се развива и усъвършенства.

3/ Под влияние на ООН и създадените към нея специализирани органи по околна среда и развитие, идеята за УР постепенно се разпространява, възприема и влиза в дейността на много други международни организации: СБ, МВФ, ОИСР, ЕБВР (EBRD), Г-20 и др.

4/ От ООН се разработват **политики** за реализирането на практика на целите и принципите на УР. Приема се, че те следва да се реализират на четири равнища:

- международно;
- регионално;
- национално;
- местно.

5/ При реализирането на концепцията за УР самостоятелно внимание се отделя на **фирмите** – стълбът на икономическата дейност.

Инициативи в тази посока са Глобалният договор (Global Compact), както и покрепената от ООН концепцията за Корпоративната социална отговорност.

6/ В ход е изпълнението на голям брой **международни планове, програми и инициативи**, които имат отношение към концепцията за УР – които реализират някои от (или в съвкупност) нейните основни цели.

Ще посоча само една: Целите на хилядолетието за развитие.⁴⁰

7/ Разработват се **механизми и инструменти** за приложение на политиката на устойчивото развитие. Досегашната практика показва, че е необходимо да се използва широка палитра от инструменти и механизми, в т.ч.:

⁴⁰ През 2000 г. е ратифицирана от 189 страни-членки на ООН **Декларацията на хилядолетието**, която задължава богатите и бедните страни да работят заедно за постигането на определен набор от критични резултати на развитието. В Декларацията са формулирани **Цели на хилядолетието за развитие** (Millennium Development Goals), които трябва да се реализират в периода 2000-2015 г. Тези Цели са 8, подкрепени от 15 количествено зададени подцели и 60 индикатора, измерващи прогреса на развитието. (Вж.: UN, Mini Atlas of Millennium Development Goals: Building Better World, 2005, 64 p.).

- международни споразумения и договорености;
- правно регулиране;
- административно регулиране;
- нормативно регулиране;
- икономически средства – основани на пазара и пазарната логика инструменти като еко данъци, търговията с емисионни разрешителни и др.⁴¹

8/ Създава се **система от показатели** за измерване на икономическото, социалното и екологичното измерения на УР. Решаването на този проблем е изключително важно, защото дава възможност да се следят измененията в икономическата, социалната и екологичната системи, да се наблюдава и отчита напредъка в осъществяването на УР.

Казаното дотук убеждава, че през последните няколко десетилетия са хвърлени много усилия за извършването на преход към устойчиво развитие в световен мащаб. Затова възниква въпросът: какви са практическите резултати относно постигането целите на УР досега?

1. По отношение на екологичните цели – продължава да се влошава състоянието на околната среда
2. По отношение на социалните цели – нараства неравенството в света.

Постигане на екологичните цели - влошава се състоянието на околната среда

Многобройни научни изследвания от страна на науките, изучаващи Земята показват, че независимо от предприеманите мерки за преход към устойчиво развитие, през последните няколко десетилетия състоянието на околната среда се влошава. Това намира израз в изостряне на екологичните проблеми, сред които са изтощаването на земните недра и изчерпване на невъзпроизводимите ресурси;

⁴¹ На икономическите инструменти за реализиране целите на УР е посветена по-голяма част от книгата на Р. Гечев „Устойчиво развитие. Икономически аспекти” (Gechev, R., Sustainable Development. Economic Aspects, Univ. of Indianapolis Press, 2005, 262 p.). По същите въпроси пишат и други български икономисти, вж. например Св. Герчева, Данъци с кауза (Екоданъците срещу замърсяването на околната среда), Варна, СТЕНО, 2013 г.

замърсяването на въздуха, водите и почвата; изсичането на горите; разширяването на пустинните области; ерозията на почвата; намаляването на запасите от питейна вода; изчезването на ценни животински и растителни видове. Но доколкото като най-голяма екологична заплаха понастоящем се оценява *изменението на климата*, аз ще илюстрирам влошаването на околната среда на базата на изменението на климата.

Всяка секунда нашата планета е изложена на общо взето едно и също количество слънчева радиация. Около 30% от нея биват отразени, а континентите, океаните и атмосферата поглъщат останалите 70%. През цялата човешка история постъпленията и загубата на енергия са се уравнивали и общата температура на земята е оставала повече или по-малко непроменена.

Това обаче се променя. Земята задържа топлина благодарение на газовете в атмосферата – водни пари като тези в облаците, въглероден диоксид, метан и др. Това е добре известният парников ефект и той е естествено явление. Човешките дейности, сред които на първо място изгарянето на изкопаеми горива като въглища и петрол, оказват огромно влияние върху състоянието на атмосферата като увеличават концентрацията на парникови газове, усилват парниковия ефект и оттам водят до повишаване на температурите по света.

През 50-те години на ХХ в. съдържание на CO_2 в атмосферата е 310-315 части на милион. През 2007 г. – 384 части на милион, което е най-високо съдържание за последните 800 000 години. Днес нивото на въглероден диоксид е с 36% по-високо, отколкото в пред индустриалната епоха. Човечеството ежегодно изхвърля в атмосферата над 6 млрд. тона CO_2 ⁴², а количеството продължава да се увеличава. След 2000 г. емисиите се увеличават по-бързо, отколкото са прогнозите на учените, най-вече поради стремителния икономически възход на Китай и Индия. Въглеродният диоксид във въздуха нараства. Температурата на земята също се покачва. През последния век глобалната средна температура на повърхността на планетата се е повишили с 0,74 градуса по Целзий. Три четвърти от това

⁴² Според някои оценки: между 6 и 8 млрд. тона годишно.

покачване се е случило през последните три десетилетия. Прогнозите са за допълнително повишаване на температурата между 1,8 и 4 градуса до края на века (но може да се окаже и много повече). От 1991 г. насам Гренландия се е затоплила с 4 градуса. Земните маси са се затоплили по-бързо от океаните, които са естествени поглъщатели на топлина, и амплитудите между дневните и нощните температури са се свили, тъй като по-малко топлина се губи в Космоса след залез слънце.

По-високите средни температури насищат атмосферата с повече топлина и водни пари, което предизвиква по-проливни дъждове, по-силни урагани и по-чести горещи вълни, като в същото време увеличават риска от засушавания и горски пожари. Климатичните промени са направили някои сухи области още по-сухи и засилват ефекта от това бедствие в Африка и други райони на света. Преди три десетилетия родината на номадите туареги в Мали, на юг от Сахара, била осеяна с езера. Днес климатичните промени са я превърнали в пустиня. Неотдавна изследване на ООН предупреди, че през настоящото десетилетие разширяването на пустинните области може да прогони от домовете им 50 млн. души, повечето в районите на юг от Сахара в Африка. Повишаването на средните температури на Земята оказва влияние не само върху хората. Най-нови анализи показват, че 40% от всички животни и растения са изместили ареала си или към полюсите, или нагоре по планинските склонове с цел да останат в своята зона на оцеляване, а при близо 60% се наблюдават промени във времевите параметри на важни събития, каквито са размножителния период, цъфтежът или миграциите.

Може би най-ясният и неоспорим знак за затоплянето на планетата идва от крайбрежията. Средната температура на морската повърхност се покачва по-бавно от тази на въздуха, но паралелно със затоплянето си водата се разширява. Съчетано с притока на вода от топящите се ледници, това разширяване бавно, но непрекъснато повишава морското равнище от началото на ХХ в. насам. Понастоящем темпът на покачване е с около 2,5 см. на всеки 10 години. Последните предвиждания на Междуправителствения съвет по промените в климата са, че морското ниво ще се повиши с между 18

и 58 см. до 2100 г., но не може да се изключи и покачване до 1 метър. Покачване от подобен характер ще потопи значителни територии от крайбрежната зона на много страни и ще прогони от техните родни места милиони хора.

Океаните се променят и по друг, по-неуловим начин, който обаче може да се окаже по-разрушителен в дългосрочен план. Въглеродният диоксид лесно се свързва с водата и така се получава въглена киселина. Днес океаните поглъщат толкова много CO₂, че стават по-киселини. Това застрашава кораловите рифове. Климатичните промени, замърсяването и разрушителните риболовни методи вече са унищожили безвъзвратно над 20% от кораловите рифове в света. В случая не става въпрос само за коралите. Рифовете са в основата на цяла морска екосистема, като предлагат местообитания на морски ресурси, осигуряващи прехраната на над 1 млрд. души в Азия.

За много хора климатичните промени продължават да звучат като нещо абстрактно, чието въздействие се вижда най-вече от различни природни катаклизми и бедствия, които се случват в далечни земи. В действителност вече ги усещаме по нашите родни места – под формата на аномалии и бедствия като горещи вълни, засушавания, наводнения или силни ураганни ветрове.

Две са най-съществените открития на учените, свързани с изучаването на климата през последните десетилетия. На първо място, категорично е доказано, че изменението на климата се дължи на антропогенната дейност. На второ място – климатът има „преломни моменти“, след които измененията настъпват много бързо. П. Танс от Националната агенция за океаните и атмосферата на САЩ казва: „Според мен най-страшни са обратните положителни връзки. Това означава, че промените в климата сами се тласкат напред. В някакъв момент просто няма да сме в състояние да сторим нищо по въпроса.“⁴³

⁴³ Всички данни за изменението на климата по-горе са взети от: IPCC, 2014: Climate Change 2014: Synthesis Report. Contributions of Working Groups I, II and III to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC, Geneva, Switzerland, 151 p.

Постигане на социалните цели – нараства неравенството в света.

Макар че в борбата с абсолютната бедност има определени успехи (в рамките на изпълнението на Целите на хилядолетието, 2000-2015 г.⁴⁴), най-новите изследвания недвусмислено свидетелстват, че по отношение постигането на социалните цели на УР се наблюдава влошаване, изразяващо се в нарастване на неравенството в света.

Бр. Миланович, водещ икономист на Световната банка, изчислява глобален коефициент на Джини за 122 страни в света в периода 1988 – 2005 г. и установява, че е налице тенденция към нарастване на глобалното неравенство: Коефициентът на Джини се увеличава от 0,683 на 0,707. Ако се дешифрира стойността на показателя за 2005 г., това означава, че най-богатите 10% получават 58% от световния доход, докато най-бедните 10% - едва 0,6% от дохода (съотношение на средните доходи в двете групи 95:1). Също по оценка на Миланович, през 2005 г. 1% от най-богатите хора на планетата присвояват доход, равен на дохода на други 4, 275 млрд. души.⁴⁵

Зад стойността на показателя за глобалното неравенство се крият големи различия по страни и групи страни. В специализираната литература обаче е консенсусно прието, че през последните 35 години (след 1980 г.) се наблюдава нарастване на доходното неравенство в почти всички региони на света.

Данни за страните от ОИСР (популярно известна като „клуб на богатите“) показват, че пропастта между богатите и бедните в страните-членки е на най-високото си равнище от 30 години насам. Днес 10-те % най-богати от населението на страните от ОИСР по-

⁴⁴ Според данни на Световната банка, ако през 1990 г. делът на хората, живеещи в абсолютна бедност (дневен доход под 1,25 долара) е бил 36% от световното население, то през 2011 г. той се е съкратил на 14,5%. В абсолютно изражение броят на хората в абсолютна бедност се е съкратил наполовина: от 1,926 млрд. души, на 1,011 млрд. Но не можем да загърбим факта, че все още 1 млрд. души на планетата живеят в абсолютна бедност (в Африка на юг от Сахара те представляват 46,8% от съвкупното население). Независимо от постигнатият напредък в реализирането на социалните цели, днес 1,2 млрд. души живеят без електричество, 870 млн. страдат от недохранване, 780 млн. нямат достъп до чиста питейна вода.

⁴⁵ Вж.: Milanovich, B., *Global Inequality Recalculated and Updated: The Effect of New PPP Estimates on Global Inequality and 2005 Estimates*, *Journal of Economic Inequality*, 2012, 1, pp.1-18.

лучават 9,5 пъти по-високи доходи от 10-те % най-бедни, докато през 1980 г. отношението е било 7:1.⁴⁶

Нарастването на доходното неравенство се демонстрира и от Коефициентът на Джини. В страните от ОИСР неговата стойност е 0,29 през 1985 г., а пред 2012 г. се увеличава с 3 пункта и става 0,32. Коефициентът на Джини се увеличава в 16 от 21 страни на ОИСР, за които има дългосрочни данни. При това в страни като Израел, Нова Зеландия, Швеция и САЩ нараства с повече от 5 пункта. Слабо намаление има само в Гърция и Турция, но в последната страна изходната стойност на коефициентът е много висока (Коефициент на Джини равен на 0,44).

Делът на най-богатият 1% от населението в общите доходи (преди облагане с данъци) в страните от ОИСР също има тенденция да се увеличава през последните 35 години. Сега този дял е между 7% в Дания и Холандия и 20% в САЩ. Причината е, че най-богатият 1% е присвоил непропорционално голям дял от увеличението на доходите през периода.: 37% в Канада и дори 47% в САЩ. В резултат делът на най-богатият 1% от населението в САЩ в съвкупните доходи за 35 години се е удвоил (от 10% се увеличава на 20%).

Но увеличаване на делът на най-богатият 1% от населението в съвкупните доходи е характерно дори за страни, които традиционно се характеризират с по-голямо равенство. Между 1980 и 2000 г. във Финландия, Швеция и Норвегия делът му се е увеличил със 70% и сега достига 7-8% от съвкупните доходи на населението.

В групата на получаващите най-високи доходи, се проявява тенденция на концентрация на доходите в ръцете на най-богатите от богатите. В САЩ, например, делът на най-богатия 0,1% в съвкупните доходи се увеличава между 1980 и 2000 г. четири пъти: от 2% на 8%.⁴⁷ За сравнение, на най-богатия 0,1% от населението се падат 4-

⁴⁶ Съотношението между средните доходи на 10-те процента най-богати и най-бедни през 2012 г. е 10:1 в страни като Италия, Япония и Южна Корея, 14:1 в САЩ, Израел и Турция и 27:1 в Мексико.

⁴⁷ В най-новата си книга „Цената на неравенството“ Дж. Стилглиц отбелязва: „Историята на Америка, представена накратко: богатите стават по-богати, най-богатите стават още по-богати, бедните стават по-бедни и многобройни, а средната класа се свива.“ Вж.: Стилглиц, Дж., Цената на неравенството (Как днешното разделено общество заплашва бъдещето ни), С., Изд. „Изток-Запад“, 2014 г., с. 45.

5% от съвкупните доходи в Канада, Швейцария и Великобритания и 3% в страни като Италия, Франция и Австралия.

Сред страните с нововъзникващи пазари, високият икономически растеж в Китай и Индия извади милиони хора от абсолютната бедност. Но ползите от растежа се оказаха неравномерно разпределени между различните групи от населението и доходното неравенство нараства през последните десетилетия. По оценка на ОИСР, коефициентът на Джини в Китай е 0,43 през 2009 г. срещу 0,29 през 1981 г. Сред динамично развиващите се нововъзникващи пазари само Бразилия успява значително да намали доходното неравенство (коефициент на Джини 0,63 през 1989 г. и 0,55 през 2009 г.), но пропастта между 10% най-богати и 10% най-бедни от населението все още остава 5 пъти по-висока от тази средно в страните от ОИСР.

В болшинството бивши социалистически страни доходното неравенство проявява тенденция да нараства, особено в периода след 1990 г. в резултат на пазарните реформи и смяната на социално-икономическата система.

Аналогична тенденция, дори още по-силна, показва **разпределението на богатството** в световен мащаб. В навечерието на Световния икономически форум в Давос тази година, една новина взриви общественото пространство: бяха публикувани резултати от изследване, според което делът на най-богатият 1% от населението в съвкупното богатство се увеличава от 44% през 2009 г. на 48% през 2014 г. Изследването предвижда също, ако тази тенденция се запази, през 2016 г. най-богатият 1% от световното население ще притежава повече от 50% от световното богатство.⁴⁸

Последната глобална финансово-икономическа криза още повече задълбочи неравенството. В много страни по света големи прослойки от населението, в т.ч. и следната класа, бяха заплашени от загуба на социален статус и социално изключване. Това насочи вниманието на политиците и науката към проблема за неравенството и сега той е един от въпросите с приоритетно значение пред икономическата политика на много държави. Въпросът е в центъра на

⁴⁸ Вж.: New Oxfam report says half of global wealth held by 1%, The Guardian, January 19, 2015.

вниманието и на общественото мнение и икономистите: не случайно най-четената книга през 2014 г. е книгата на Т. Пикети „Капиталът в 21 век”,⁴⁹ която се занимава със същия проблем.

Казаното по-горе дава основание да се направи следния извод: макар че концепцията за УР е понастоящем общоприета и всепризнатата концепция за развитието на света, следва да се прави разлика между риторика и практически действия. Практическият напредък по реализацията на тази концепция е всъщност малък и неудовлетворителен. Това се констатира на всеки нов глобален форум по проблемите на УР, от Световната среща за Земята в Стокхолм през 1972 го, до Рио+20 през 2012 г. През целия период след Стокхолмската конференция през 1972 г., на всеки следващ форум, са били отправяни критики за бавния напредък и е било изразявано разочарование от постигнатото (между всеки от форумите стои период от 10 г., което е достатъчно дълъг период за оценка).

- ❖ През 1987 г., 15 години след Стокхолм (1972 г.) при обсъждане на Доклада Брунтланд на 42-та сесия на ООН, М. Стронг посочва: „За съжаление надеждите, зародили се с решенията на Стокхолмската конференция през 1972 г. в значителна степен останаха неосъществени – глобалните дисбаланси в природната среда продължават да нарастват.”⁵⁰
- ❖ На конференцията в Йоханесбург през 2002 г. се чуват много критики. Говори се за глобалната „илюзия” на УР.
- ❖ Рио+20 през 2012 г.: Бан Ки Мун отбелязва „Днешния път на развитие е в задънена улица.” А Грийнпиис нарича основния документ на конференцията: доклада „Бъдещето, което искаме” „най-дългото предсмъртно писмо в историята”.
- ❖ В последния доклад на Института Уърлдуоч М. Иванова⁵¹ пише: „Но 40 години по-късно (след Стокхолм 1972 г. – бел.

⁴⁹ Piketty, T., *Capital in the Twenty-First Century*, Harvard Univ. Press, 2014.

⁵⁰ Цитат по: Каменов, К, Т. Тодоров и П. Пенчев, *Устойчивото развитие*, В. Търново, Абагар, 1996 г. с. 59.

⁵¹ М. Иванова е професор и съдиректор на Центъра за управление и устойчиво развитие към Университета на Масачузетс в Бостън. През 2013 г. тя е избрана за член на новия Научен съвет към Генералния секретар на ООН.

автора) глобалните екологични, икономически и социални проблеми станаха по-големи, по-остри и по-неотложни.”⁵²

Дори ако светът е тръгнал по един нов път на развитие (нова парадигма), то той е още в самото начало. Съвременното развитие не може да се нарече устойчиво, тъкмо обратното – то е неустойчиво.

Светът днес е в парадоксална ситуация. От една страна, ясно се осъзнава необходимостта от промяна. Концепцията за УР е общопризната. Институционализирана е на най-високо равнище. С нея са ангажирани усилията и вниманието на много хора, на първо място – на политиците и на учените. От друга страна – практическият прогрес е малък. Екологичните и социалните параметри на развитието продължават да се влошават. Това, което се прави е необходимо и е във вярната посока, но в същото време е крайно недостатъчно. Съвременното развитие продължава да е неустойчиво. А запасът от време, през който цивилизацията може да реагира, за да направи необходимата промяна в курса (траекторията) на развитието, все повече се изчерпва – според някои оценки, разполагаме с между 30 и 60 години за да извършим завой към УР.

Това е причината при обсъждане на проблеми на УР или на отделните му аспекти, все повече да се чуват едни и същи думи: спешно, бързо, незабавно, неотложно.

В международните анализи се цитира една пророческа мисъл на У. Чърчил, изказана в навечерието на Втората световна война. На 12 ноември 1936 г. той казва „Ерата на отлагането, на половинчатите мерки, на обърквалите и успокояващи хитрини, идва към своя край. На нейно място, ние навлизаме в период на последици.”

Мисълта на Чърчил се цитира, защото се виждат прилики със сегашното състояние по отношение реализирането на УР: човечеството все още не взема сериозни и решителни мерки за преход към УР, но това неминуемо и може би в най-скоро време ще го изправи пред период на последици.

Кои са причините за слабия напредък по отношение постигането на целите на УР?

⁵² Вж.: Институт Уърлдуоч, Състоянието на планетата 2014: Управление за устойчиво развитие, С. Изд. Книжен тигър, 2014 г., с. 163.

Аз мога да изложа собственото си разбиране по горния въпрос. При това няма да се стремя да бъда изчерпателна, а ще се опитам да посоча най-важното.

Първо, причина е самата концепция за УР. Макар че се развива в течение вече на няколко десетилетия, счита се, че тя е все още недостатъчно операционализирана, за да се превърне в действия на политиките и в конкретни мерки за осъществяването ѝ. В това отношение решенията на конференцията от Рио де Жанейро през 2012 г. са от голяма значение. Да припомним: едно от решенията на тази конференция е да се разработят и утвърдят Цели на устойчивото развитие. Дотогава се приема, че във всяко от трите основни измерения на УР – икономическото, социалното и екологичното, следва да има набор от цели, които трябва да се изпълняват едновременно. Решенията на Рио+20 са в това отношение крачка напред, тъй като позволяват тези цели да се интегрират, като се отчитат взаимовръзките и взаимозависимостите между трите измерения.

През последните две години, след приключването на конференцията в Рио де Жанейро през 2012 г., е отбелязан напредък по отношение формулирането на Цели на устойчивото развитие. Засега е ясно, че двете програми: Цели на хилядолетието за развитие отвъд 2015 г. (Post 2015 Development Agenda) и Целите на УР ще се обединят. След продължителен процес на обсъждане на международно равнище, отворен и с широкото участие на всички заинтересовани лица, има вече разработен документ, който съдържа 17 цели.⁵³ Тепърва предстои обсъждането и приемането на тези Цели на сесия на Общото събрание на ООН през есента на 2015 г. Целите ще се отнасят до периода 2015-2030 г.

Второ, усилията по реализиране на УР на международно равнище са все още твърде разпръснати и некоординирани и това е една от причините за недостатъчната ефективност на мерките. Много международни организации и институции са ангажирани с проблема, всяка има своя програма, инициативи, но всички те са много

⁵³ Вж.: UN, Open Working Group Proposal for Sustainable Development Goals (SDG), Full Report of the Open Working Group of the General Assembly on SDG, 2014, <http://undocs.org/A/68/970>

раздробени, което поглъща (ненужно големи) ресурси и в същото време снижава ефективността на действията и мерките. И в това отношение решенията на Рио+20 са важни, тъй като се извършва институционална реформа, която има за резултат институционално укрепване на глобалното управление на УР с ясно политическо лидерство.

На трето място, най-важната причина е друга – това е начинът, по който се интерпретира досега концепцията за УР на практика.

По отношение на УР следва да се разграничат две неща: теоретичният модел, и неговата реализация на практика.

Теоретичната същност на концепцията за УР може да се опише накратко по следния начин:

В словосъчетанието „УР” една от двете основни думи е „развитие”. Развитие се разбира в един традиционен смисъл – като растеж на благосъстоянието на хората, а негов източник е икономиката. За да е възможно да се задоволяват потребностите на населението (на едно нарастващо население на планетата Земя) и да се осигурява нарастване на благосъстоянието, на първо място икономиката трябва да генерира икономически растеж. Така че първото и най-важно условие за УР е икономиката да осигурява растеж. За да бъде обаче „развитието” устойчиво, то трябва наред с икономическите, да постига и социалните (социално равенство, нарастване на социалната однородност и намаляване на социалната поляризация) и екологичните (поддържане на еко равновесието, на способността на екосистемите да се възпроизвеждат) цели. Така се формира широко разпространената днес представа за УР като интегриращо три стълба или измерения – икономическо, социално и екологично. За съчетаване на интересите на сегашните и бъдещите поколения, за осигуряване на еднопосочност на краткосрочните и дългосрочните цели на развитие, приема се че е нужен модел на развитие, който да интегрира трите измерения: икономическото, социалното и екологичното и да постига техните цели в единство.

Много важен (и част от теоретичния модел на УР) е и въпросът за *механизмите*, чрез които да бъдат постигнати целите на УР. Икономическите цели, както е добре известно, ги постига пазарът.

Социалните и екологични цели пазарът не може да постигне. Тъкмо обратното – днешните проблеми (социални, екологични), са продукт на пазара – това го доказва цялото предшестващо историческо развитие. Социалните и екологичните цели могат да бъдат постигнати в резултат на регулиране – т.е. на съзнателните и целенасочени действия на институциите или в резултат на политиките.⁵⁴

Такъв е теоретичният модел, но в реалността нещата са различни. В реалността акцентът продължава да е върху „развитие”, а не върху „устойчиво”, като развитието на свой ред, както по-горе, се интерпретира чисто икономически. На практика икономиката продължава да доминира, а икономическите цели са с приоритетно значение. Доказателство е и фактът, че нерядко „УР” се отъждествява (заменя) с „устойчив растеж” и двете понятия се разглеждат като синоними.⁵⁵ Растежът продължава да е абсолютен приоритет, а социалните и екологичните цели на практика съвсем не са равнопоставени на икономическите – те са оставени на заден план или се третираат като второстепенни.

Пазарът и регулирането са призвани да способстват заедно за постигане целите на УР, но те засега се съчетават зле. Ефективността на регулирането за постигане целите на УР засега е слаба, мерките са ниско ефективни. Това не е случайно. Причината е, че пазарът надделява. Той е този, който подкопава ефективността и ограничава резултатността на мерките на регулиране.

Тук следва да се осъзнава нещо много важно: с концепцията за УР ние обозначаваме необходимостта от промяна⁵⁶, необходимостта човечеството да тръгне по нов път на развитие. Пазарът обаче ни

⁵⁴ Това е причината в концепцията за УР на определен етап към основните три измерения: икономическото, социалното и екологичното, да се прибави и едно четвърто измерение - институционалното. Това бе направено в резултат на осъзнаване на факта, че УР може да се реализира чрез политиките, а те са дело на институциите. Без намеса на институциите не може да има промяна.

⁵⁵ Доказателство за това са редица официални документи на ЕС. Напр. в Лисабонската стратегия на ЕС, който е основен документ на ЕС по УР. Още по-ясно в стратегия 2020: Стратегия за „интелигентен, устойчив и приобщаващ растеж” (smart, sustainable and inclusive growth).

⁵⁶ На конференцията в Рио през 1992 г. Гру Брунтланд заявява: „Международната комисия по околна среда и развитие стигна до заключение, че УР трябва да представлява основополагащ елемент на глобалната стратегия за изменения.”

води по старата траектория на развитие. В момента има мощни сили, които действат в посока на запазване на статуквото. И те са свързани с пазара и стоящите зад него икономически интереси.

В резултат на това – как протичат нещата на практика, старият модел на развитие остава до голяма степен непроменен. И това обяснява защо няма съществен прогрес в реализацията на целите на УР.

Има изследователи, които посочват, че основното препятствие (и истинската причина за слабия напредък) пред реализирането на УР е **противоречието между пазарната мотивация на икономическите субекти и непазарните по своя характер цели на УР**. Дори ако следваме формалната логика, нещата изглеждат по следния начин: целите на УР са универсално приети, следователно за да се разреши това противоречие е необходимо да се промени пазарната мотивация на икономическите субекти. Но това ще означава дълбока трансформация на съществуващата днес стопанска система.

Ще се окаже прав А. Айнщайн, който казва: „Не можем да решаваме проблемите с ония средства, с които сме ги създали.”

Реализацията на УР на практика изисква и предполага дълбока и мащабна трансформация, и тя далеч не касае само икономиката или социално-икономическата система. УР изисква на първо място преосмисляне на отношението „човек - природа”. Дефиниране на нова роля на човешката цивилизация в заобикалящия ни свят. УР предполага извеждането на ново разбиране за развитието и нови критерии за оценка на прогреса. Постигането на хармония между икономическите, социалните и екологичните цели на развитието изисква нов начин на мислене, нова ценностна система. А това на свой ред предполага дълбока промяна в общественото и индивидуалното съзнание.

В тази връзка задължително следва да се каже и следното: концепцията за УР не е само концепция за развитието на икономиката. УР е и начин на живот, то касае всеки от нас. Защото всекидневно всеки от нас влиза в отношение с природата. Със своите действия и поведение ние влияем на природата. Когато индивидуалните действия се умножат по 7 млрд., колкото е населението на планетата, се

получава онзи огромен и негативен ефект върху състоянието на планетата, който ние наблюдаваме понастоящем. Ето защо за да се реализира идеята за УР, за да тръгне човечеството по нов път на развитие, идеята за УР трябва да се доведе до съзнанието на всеки, да се превърне в лична кауза на отделния човек.⁵⁷

Когато говорим за дълбочина и мащаб на промяната, която осъществяването на УР изисква, поражая далновидността на едни от първите привърженици на тази идея. Ще цитирам едно изказване на Г. Х. Брунтланд от 1987 г.: „Дадено ни е малко време за изменение характера на сегашното неустойчиво развитие на човечеството. Ние трябва да изкореним нищетата. Трябва да постигнем равенство както във всяка страна, така и между нас. Трябва да постигнем съответствие на дейността и числеността на човечеството със законите на природата.

Човешката история е достигнала вододела, отвъд който изменението на политиката става неизбежно. Повече от милиард човешки същества днес не могат да удовлетворят своите основни потребности. Нашите деца и внуци и самата планета Земя изискват **революция**. Тя идва. Имаме всички възможности да предотвратим опасността, хаоса и конфликтите.

След земеделската и индустриалната революции ние сме принудени просто да осъществим преход – преход към устойчиво развитие.”⁵⁸

Показателно е, че Брунтланд сравнява прехода към УР с „революция”. Първите привърженици на идеята за УР са го разбирали добре. Впоследствие надделяват опитите всяка идея, свързана с УР, да се вкара в статуквото и то на всяка цена да се поддържа.

Ако се върна отново към идеята, с която започнах – за „нова парадигма на развитието”, то трябва да посоча, че концепцията за УР, осмислена в пълния ѝ обем – с дълбочината и обхвата на всички

⁵⁷ Напълно съм съгласна с Дж. Стиглиц, който казва: „Най-сериозното предизвикателство се крие не в институциите, а в начина на мислене: трябва да се породат загриженост за околната среда, на бедните да се даде право на глас при решаването на всички пряко засягащи ги въпроси, да се подкрепят демокрацията и честната търговия.” (Стиглиц, Дж., Глобализацията и недоволните от нея, с. 246-7.)

⁵⁸ Цит по кн. на К. Каменов, Устойчиво развитие, 1996 г., с. 60.

промени, които е нужно да се осъществят, действително представлява нов модел или нова парадигма на развитието. Но ако говорим днес за нова парадигма на развитието трябва да осъзнаваме, че човечеството е едва в нейното начало, а решителната промяна към УР все още предстои.

В контекста на гореказаното, предвид сложните и неотложни проблеми, които стоят за разрешаване, в заключение ще завърша с очертаване на задачите, пред които днес се изправят:

- ❖ Образованието;
- ❖ Науката;
- ❖ Един университет (нашия университет).

Образованието (и възпитанието) са много важни, тъй като те могат да влияят за промяна на индивидуалното съзнание. За формирането на нов мироглед и нова ценностна система, особено на подрастващите. За появата на нови поколения, с нов начин на мислене и с друго отношение към природата. През 2005 г. ООН инициира Десетилетие на „Образование за УР“, което считам за една от най-важните и далновидни мерки на Световната организация.⁵⁹

Науката – На конференцията в Рио де Жанейро през 2012 г. като една от основните насоки за работа бе посочено укрепването на връзката „наука – политика“. Науката продължава да е в дълг към концепцията и политиката за УР. За да стане политиката ефективна, науката трябва да даде отговор на много въпроси.

Роля на науката се изразява в:

- разработването на концепцията за УР (теория; философия, начин на мислене);
- политики за постигане целите на УР (глобалното управление за УР);
- механизми и инструменти;
- системи от показатели за измерване – чрез тях да се извърши наблюдение върху всички измерения на УР; да се отчи-

⁵⁹ Отчитайки, че „образованието е моторът на промяната“, Общото събрание на ООН обяви през декември 2002 г. нова инициатива: Десетилетие на образование за устойчиво развитие през периода 2005-2014 г. , която се проведе под егидата на ЮНЕСКО. По-подробно вж: UN, UN Decade of Education for Sustainable Development 2005-2014, 2005.

тат измененията, положителни или отрицателни; да се отчита прогреса в осъществяването на УР.⁶⁰

Изложеното дотук дава достатъчно основание да направим извода, че УР засега може много повече да се разглежда като съвкупност от ръководни принципи и ориентири на политиката, отколкото като цялостна и добре обоснована концепция. За да се случи това, са необходими обединените усилия на всички социални науки.

Има индикации, че социалните науки разбират своята голяма отговорност. Ще посоча само един факт:

На 20 и 21 ноември 2014 г. в Лайден, Холандия, се събират представители на най-големите асоциации на изследователските университети в света, за да дискутират ролята на социалните и хуманитарни науки в съвременния сложен и несигурен свят. Резултатът е **Декларацията от Лайден (The Leiden Statement)**, в което се посочва:

- нараства ролята и значението на социалните и хуманитарните науки в решаването на проблемите на съвременния етап от развитието на човечеството;
- отправя се апел за подкрепа и финансиране – на преподаването; на изследванията;
- сочи се необходимост от интердисциплинарен подход при търсенето на решения на проблемите на съвременното развитие;
- изрично се подчертава, че ролята на тези науки (история, право, политология, икономика, социология, литература и др.) е не само в научното решаване на проблемите, а и в това, че те могат да допринесат за по-голямо разбиране и взаимно уважение между народите и културите по света, което е условия за един мирен и устойчив свят за всички.

На срещата в Лайден представителите на академичните среди изрично подчертават, че решаването на острите съвременни социални проблеми с помощта на активизиране ролята на хуманитарни-

⁶⁰ Рио+20 възложи специални задачи на статистиката във връзка с разработването на показатели и критерии за оценка на УР.

те и социалните науки може да допринесе в много по-голяма степен за благосъстоянието на човечеството, отколкото кое да е бъдещо технологично откритие.

Декларацията от Лайден е подписана от:

League of European Research Universities

The Association of American Universities

The Association of East Asian Research Universities

The Group of Eight (Go8), Australia

RU11 Japan

The Russell Group (UK)

The U 15 Group of Canadian Research Universities

Задачите на един университет -

Конференцията „Рио+20” постави началото на Инициативата на ООН за „Устойчивост във висшето образование”, която има за цел „да накара институциите за висше образование да се ангажират да преподават концепции за УР, да насърчат научните изследвания по въпросите на УР, да озеленят студентските градчета и да подкрепят усилията за устойчивост в техните общности”.

В тази връзка задачите на нашия университет:

- в преподаването – да навлязат широко дисциплини, свързани с идеята за УР и които способстват за формирането на един нов начин на мислене;
- в изследванията – да се разширяват изследванията, свързани с основните измерения на УР: икономическото, социалното и екологичното;
- в социалната среда – университетът да бъде активен фактор за осъществяването на УР. Лансира се идеята за „Социалната отговорност на университетите”, по аналогия с „Корпоративната социална отговорност” (Corporate Social Responsibility – CSR).

В заключение позволете да отбележа следното: през последните 25 години всички ние, които сме в тази зала, полагаме изключителни усилия, за да овладяваме пазарната икономика. Не само икономическите й закономерности, но също специфичния за нея начин на мислене, както и съответстващата й ценностна система. И ние

имаме несъмнени успехи в това отношение. Иронията е в това, че същата тази пазарна икономика днес е на кръстопът, изправена е пред императивната и неотложна необходимост да се променя. За всички нас е много важно да осъзнаваме това, да познаваме и разбираме тенденциите на съвременното развитие. Само по този начин – в качеството си на преподаватели, изследователи или в чисто човешки план, ще можем да се превърнем в част от промяната, да насочим личните си усилия към постигането на действително устойчиво развитие, към изграждането на един хармоничен свят за нас самите, както и за бъдещите поколения.

Проф. д-р Зоя Младенова

**ГЛОБАЛИЗАЦИЯ НА ИКОНОМИКАТА
И НОВАТА ПАРАДИГМА НА РАЗВИТИЕТО**

Пленарен доклад от международна научна конференция
„Икономиката в променящия се свят:
национални, регионални и глобални измерения“

Рецензент *проф. д-р ик.н. Ивона Якимова,*
проф. д-р Веселин Хаджиев

Предпечатна подготовка *Мария Янчева*

Дадена за печат 15.07.2015 г.

Печатни коли 3,38

Излязла от печат 15.08.2015 г.

Издателски коли 3,22

Формат 60×90/16

Тираж 150

Издателство „Наука и икономика“
Икономически университет – Варна
ул. „Евлоги Георгиев“ 24
Печатна база на ИУ – Варна

ISBN 978-954-21-0843-6